Az osztrák–magyar kiegyezés a szimbolikus politika tükrében

MANHERCZ ORSOLYA*

REPREZENTÁCIÓ ÉS POLITIKA**

Kulcsszavak: *Ferenc József, koronázás, országgyűlés, szimbolikus politika, trónbeszéd, kiegyezés*

1. BEVEZETÉS

Ferenc József 1848. december 2-án lépett a Habsburg Birodalom trónjára, ami azonban nem vonta maga után nyomban a magyar trón elfoglalását is, hiszen ahhoz az országgyűlés jóváhagyására és a koronázásra is szükség lett volna. Azonban az országgyűlés összehívására csak Ferenc József uralkodásának tizenkettedik évében került sor, a koronázásra pedig közel tizenkilenc évet kellett várni.¹ Ez a „koronátlan” tizenkilenc év két szakaszra bontható: az 1850-es évekre, amikor Bécsben nem számoltak a magyar koronázással, illetve nem hívták össze a magyar országgyűlést sem; valamint az 1860-as évekre, amikor világossá vált, hogy szükség lesz az országgyűlésre és a koronázásra is. A változás a szimbolikus politikában is megmutatkozott.

Az 1850-es években a bécsi kormányzati céloknak megfelelően a császári reprezentációt az egységbirodalom mítosza határozta meg, amely az Osztrák Császárságot megmentő és az új Ausztriát megteremtő fiatal császár alakja köré épült. Az 1848–1849-es szabadságharc leverése és az abszolutista kormányzás bevezetése után a bécsi udvar a magyarországi uralkodói reprezentáció terén (is) tiszta lapot nyithatott. A császári látogatások alkalmával Ferenc József osztrák császárként érkezett Magyarországra, ami leginkább az 1852-es és 1857-es körútját vizsgálva szembetűnő. A két propagandakörutat a császári szimbólumok túlsúlya, a magyarok

* MANHERCZ Orsolya (1979), PhD, történész, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Budapest. E-mail: manhercz.orsolya@btk.elte.hu.

** Jelen tanulmány a *Századokban* 2017-ben megjelent, *Trónbeszéd korona nélkül?* című munka rövidített és átdolgozott változata. MANHERCZ Orsolya: *Trónbeszéd korona nélkül?* Századok 151(2017). 6. sz. 1199–1222.

1 Az 1791. évi III. tc. értelmében a trónra lépő uralkodónak hat hónapon belül magyar királlyá kellett koronáztatnia magát: „a királyi fölavatás és koronázás minden egyes trónváltáskor az elhunyt király halálától számított hat hónap lefolyása alatt törvényes szertartás szerint multhatatlanul végrehajtassék”.

felé tett szimbolikus gesztusok hiánya jellemezte, bár az uralkodó alkalmanként magyar egyenruhát viselt, és a dekorációkon a magyar nemzeti színek is megjelenhettek.²

Ugyancsak a magyar koronázástól és a magyarokkal való megegyezéstől való elzárkózást hangsúlyozza az is, ahogyan Bécs a korona és a koronázási jelvények 1853-as megtalálására reagált. Az uralkodó és környezete igyekezett „leértékelni” az eseményt, hiszen a korona megtalálása kényes kérdéseket vetett fel: a Szent Korona országainak területi, közigazgatási újraegyesítését, valamint a koronázást, amellyel kapcsolatban felmerülhetett (volna) az országgyűlés összehívása is. A Bach-rendszer 1859-es bukásáig azonban egyik sem állt a bécsi kormányzat szándékában.³

2. AZ 1861-ES ORSZÁGGYŰLÉS

A koronázás elmaradása, Ferenc József státuszának, legitim magyarországi uralkodásának kérdése egészen addig nem okozott problémát a bécsi udvar és a kormányzat számára, amíg tudtak a magyarokkal való megegyezés nélkül kormányozni. Az 1859-ben elszenvedett itáliai vereség és a belpolitikai válság után változásra volt szükség, ám a megegyezés megvalósulását mindkét fél számos feltételhez kötötte. A császár a birodalmi egység és az abszolutista uralkodói hatalom minél nagyobb mértékű fenntartására törekedett, az 1850-es években kialakított rendszert leginkább az 1848 előtti intézmények egy részének visszaállításával kívánta megreformálni. Magyar részről 1848 lett a tárgyalások kiindulópontja, és ennek megfelelően a párbeszéd megindulásához szükség volt a magyar országgyűlés összehívására. Ezen a ponton kerültek előtérbe a szimbolikus politika elemei, hiszen az országgyűléssel szorosan összekapcsolódott a koronázás kérdése, illetve annak addigi elmaradása, mivel csak koronás vagy koronázásra meghívott király nyithatta meg az országgyűlést. Az ehhez vezető út, vagyis az uralkodó és a magyar politikai vezetők megegyezése, ami a koronázáshoz szükséges hitlevél és az eskü megszövegezését is jelentette, csak hosszas tárgyalások útján tűnt elérhetőnek. A tárgyalásokat magyar részről az országgyűlésnek kellett volna lefolytatnia, vagyis ezzel egy ördögi kör keletkezett.

Az 1860 októberében kiadott diploma melléklete megígérte a magyar országgyűlés összehívását, ami 1861 elején meg is történt. Ferenc József a korábbi közjogi szokások figyelmen kívül hagyásával – uralkodása alatt először – maga hívta össze a magyar országgyűlést, egyúttal azt is kinyilvánította, hogy személyesen kívánja megnyitni.⁴ A megyéknek küldött körren-

2 MANHERCZ Orsolya: *Az 1857-es császári utazás sajtója = Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok a 19–20. század történelméből*. Szerk. GERGELY Jenő–CSAPLÁR-DEGOVICS Krisztián–TÖRNYAI Anna. ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, Bp., 2009. 67.

3 HERMANN Róbert–MANHERCZ Orsolya: *A magyar korona a szabadságharc idején és után – föld felett, majd föld alatt (1848–1853) = A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. Szerk. PÁLFFY Géza. MTA BTK Történettudományi Intézet, Bp., 2018. 483–562.

4 Az összehívás kapcsán számos kérdés felmerült, kezdve azzal, hogy ki hívja össze az országgyűlést, hiszen azt csak koronás király vagy a nádor vagy az országbíró tehetette meg. Közjogilag egyik tisztség sem volt betöltve. Egyetlen országos főméltóságként a hercegprímás jöhetett volna szóba, ám arra korábban még nem volt példa, hogy ő hívott volna össze országgyűlést. Felmerült V. Ferdinánd neve is, azonban azzal a magyar vezetők is tisztában voltak, hogy ezt a megoldást Bécsben nem

deletek és a főrendiházi meghívók tartalmazták, hogy az országgyűlés fő feladata Ferenc József megkoronázása lesz,⁵ vagyis a még meg nem koronázott király nyitotta volna meg a gyűlést.

2.1. Az országgyűlés előkészítése

„A koronázás a *biletarela pactum*nak [kétoldalú szerződésnek], *diploma inaugurale* [koronázási hitlevél] és ünnepélyes eskü letétele [...] nélkül nem képzelhető” – írta naplójába Lónyay Menyhért 1860 októberében, majd később mindezt kiegészítette azzal, hogy Szent István koronájának területi egységét is helyre kell állítani.⁶ Hozzátevé ehhez, hogy a hagyományok szerint az uralkodó mindaddig nem vesz részt országgyűlés megnyitásán, amíg egy országgyűlési küldöttség meg nem hívja őt a koronázásra, és hogy a Lónyay által említett feltételeket csak hosszas tárgyalások után lehetett megvalósítani, az uralkodó megjelenése valójában csak később lett volna esedékes.⁷

Az udvari hivatalok ettől függetlenül megkezdték a megnyitási ceremónia előkészítését, herceg Rudolf Liechtenstein főudvarmester számos kérdést intézett ebben a tárgyban Ferenc Józsefhez:

- 1) Elsőként tisztázni kellett a helyszínt és a megnyitó ünnepség pontos időpontját, illetve azt, hogy lesz-e nádorválasztás és koronázás.
- 2) Ki kellett választani az utazás módját (vasúton vagy hajón), a családtagokat, akik a császárt elkísérik, és el kellett dönteni, hogy az udvari hivatalnokok közül ki kap szerepet.
- 3) Lényeges kérdés volt továbbá, hogy a testőrségek közül melyik gárda tagjait küldik a megnyitás helyszínére, hogy ki felel majd a ceremónia rendjéért, és hogy a miniszterek is megjelennek-e.
- 4) Az is mielőbbi tisztázásra várt, hogy a megnyitáson és az esetleges uralkodói díszében kívül lesznek-e egyéb ünnepi rendezvények.
- 5) Ugyancsak lényeges volt, hogy az uralkodó meddig tartózkodik az országgyűlés helyszínén, a megnyitás után visszatér-e Bécsbe, vagy pedig akár a tárgyalások végéig marad.
- 6) A megnyitás szertartásrendje is az uralkodó döntésétől függött.⁸

engednék. Megoldásként kínálkozott az országbírói tisztség betöltése, ami 1861. január 7-én meg is történt, Ferenc József ekkor nevezte ki gróf Apponyi Györgyöt. Az országgyűlés összehívásának jogát azonban megtartotta magának a császár. Lónyay 1860. december 15-i bejegyzése. *Lónyay Menyhért naplója, 1860–1861*. Szerk. DEÁK Ágnes, utószó CIEGER András–DEÁK Ágnes. Századvég, Bp., 2004 (a továbbiakban *Lónyay naplója*). 66; Wiener Zeitung (a továbbiakban WZ) 1861. január 12. [141.] Amtlicher Theil.

5 WZ 1861. január 22. [257–]258. Nichtamtlicher Theil; SZABAD György: *Forradalom és kiegyezés választóján (1860–1861)*. Akadémiai, Bp., 1967 (a továbbiakban SZABAD: *Forradalom*). 242. Az egybehívó királyi regálé február 14-én született. WZ 1861. február 23. [657.] Kronländer.

6 Lónyay 1860. október 27-i, illetve december 14-i bejegyzése. *Lónyay naplója* 13, 64; előbbieket a napló kiadásának magyarázó jegyzetei alapján.

7 Mailáth kancellár előterjesztése az uralkodóhoz. Bécs, 1865. november 7. Az uralkodó megjegyzésével, Schönbrunn, 1865. november 9. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), Bécsi levéltárakból kiszolgáltatót iratok. Hofzeremonielldepartement, Ung. Landtage u. Krönungen, 1865. évi országgyűlés megnyitása (a továbbiakban I 60), 1865/2/28, fol. 170–174.

8 Liechtenstein főudvarmester előterjesztése a császárhoz, 1861. január 19. MNL OL, I 60, 1865/2/28, fol. 1–5.

2.1.1. Az időpont és a helyszín

Az első kérdés kapcsán azt világosan kinyilvánította az uralkodó, hogy az országgyűlés célja a koronázás, a nádorválasztásról nem esett szó. Az időpont és a helyszín is egyértelműnek tűnt: Ferenc József 1861. április 2-ára, vagyis húsvét utáni keddre hívta össze a magyar országgyűlést Budára.⁹ Azonban több kérdés is felmerült.

Az időpontot magyar részről néhányan későinek találták. Az októberi diploma negatív fogadtatása, az 1860 végére elmérgesedő magyarországi közhangulat, majd az 1861-es februári pápens kiadása a lehetséges kompromisszum szempontjából kedvezőtlen helyzetet teremtett. Az időközben államminiszterré kinevezett Anton Schmerling lovag nevéhez köthető februári pápens az októberi diplomában tanácsadó testületként szereplő birodalmi tanácsot parlamentté alakította át, az összeülő magyar országgyűlésnek pedig azt a funkciót szánta, hogy a birodalmi gyűlésbe képviselőket küldjön, vagyis az országgyűlést valójában tartománygyűléssé „fokozta le”.¹⁰ Ez nyilvánvalóan csökkentette a megegyezés esélyét. A megnyitás pontos időpontjáról sokáig nem is döntöttek Bécsben.¹¹

Ennél nagyobb gondot okozott a helyszín, hiszen Ferenc József – figyelmen kívül hagyva az 1848. évi IV. törvénycikk vonatkozó részét – Pest helyett Budára hívta össze az országgyűlést, ami tovább növelte a magyar elégedetlenséget. A módosítására azonban még volt idő, és egy uralkodói gesztus talán javíthatott volna a feszült helyzeten. Ferenc József azonban hajthatatlannak bizonyult, azzal érvelt, hogy egyrészt az is engedmény, hogy nem Pozsonyba hívta össze az országgyűlést,¹² másrészt azzal, hogy Buda az ország központja, ahol „megfelelő helyiségekkel ellátott országház” található.¹³

Ez utóbbi akár elfogadható érv is lehetett volna, hiszen a korábban a képviselőházi üléseknek helyet adó Redoute épületének 1849-es lebombázása miatt mindenképpen új helyszínre volt szükség. Pest városa mindent meg is tett annak érdekében, hogy a megfelelő helyszín hiánya ne lehessen akadálya a pesti megnyitásnak.¹⁴ Magyar részről mindvégig ragaszkodtak

9 RUSZOLY József: *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon, 1861–1868. Az 1848. évi pozsonyi V. és kolozsvári II. törvénycikkek gyakorlata kormányhatósági és hazai helyhatósági levéltári források alapján*. JATE, Szeged, 1999 (a továbbiakban RUSZOLY: *Országgyűlési*). 15–18.

10 SOMOGYI Éva: *Abszolutizmus és kiegyezés, 1849–1867*. Gondolat, Bp., 1981 (a továbbiakban SOMOGYI: *Abszolutizmus*). 135–136.

11 Április 2. nem a megnyitás időpontja volt, hanem a képviselők és a főrendek megérkezésének határnapja. A megnyitási ünnepségig több nap is eltelt, 1848 előtt általában négy nappal az összehívás dátuma után került rá sor. (Pajkossy Gábor szíves közlése alapján.)

12 Ezzel kapcsolatos hír korábban a sajtóban is megjelent: „*Bécsi lapok közleményei szerint a pozsonyi országház helyreállítására a minisztérium 30,000 forintot utalványozott s e hír azon következtetésre szolgált indokul, mintha a legközelebb egybehívandó magyar országgyűlés Pozsonyban tartaná az üléseit*”. Pesti Napló (a továbbiakban PN) 1860. november 9., 2.

13 Az 1719. sz. kancelláriai leiratot (1861. február 14.) idézi, illetve tartalmát ismerteti Ruszoly József. RUSZOLY: *Országgyűlési* 20; SZABAD: *Forradalom* 242.

14 1861 februárjában a város közgyűlése több épület megtekintése után a főrendiház részére a Nemzeti Múzeumot, míg a képviselőháznak a Nemzeti Lovardát javasolta a számos felmerült lehetőség (a régi izraelita imaház, az egyetemi könyvtár, a régi Grassalkovics-féle magtár, a Dohány utcai új zsinagóga vagy a Károly-kaszárnya imaháza) közül. SZABAD: *Forradalom* 242–243; KOMÁRIK Dénes: *Az 1861-es ideiglenes országháza „tervpályázata” = Az Ország Háza. Buda-pesti országháza tervek, 1784–1884*. Szerk. GÁBOR Eszter–VERŐ Mária. Szépművészeti Múzeum, Bp., 2000 (a továbbiakban *Az Ország Háza*). 105; PN 1860. november 9., 2.

a pesti helyszínhez, az 1848-as törvény mellett a budai ülésezés ellen szolt az is, hogy az ottani helyorség nagy száma esetleg korlátozná a megnyilvánulások szabadságát.¹⁵

Az országgyűlés összeülése érdekében kompromisszumra volt tehát szükség. Az uralkodó végül április elején egyezett bele hivatalosan abba a megoldásba, hogy a budai megnyitás után Pesten legyenek az ülések. Erről április 3-án táviratban értesítették gróf Apponyi Györgyöt.¹⁶ Az országgyűlés tagjai közül azonban csak kevesek számára volt elfogadható a budai megnyitás, a képviselők nagy része nem vett részt az eseményen. Deák Ferenc igyekezett rávenni a vele rokonszenvezőket, hogy jelenjenek meg Budán, gróf Teleki László pedig ezzel szemben foglalt állást.¹⁷ Deák ebben a kérdésben azért csatlakozott a konzervatívokhoz, akik igyekeztek kerülni a konfliktusokat, hogy ez a formalitás ne veszélyeztesse az országgyűlés összeülését, „hogy a nemzet sérelmei, törvényes követeléseiről és a nemzetiségek megnyugtató véget nyilatkozhasson”.¹⁸ A budai megnyitást sokan törvénytelennek tartották, azonban a törvényesség kérdése nem lehetett irányadó, hiszen az országgyűlés összehívása és a választások lebonyolítása, a megyék újjászervezése sem volt az – érvelt Lónyay Menyhért a budai megjelenés mellett.¹⁹ A kérdés heves indulatokat váltott ki, Madarász József hazaárulónak nevezte azokat, akik el akartak menni a megnyitásra. Demonstrációtól is tartani lehetett.²⁰

2.1.2. A ceremónia és a további kérdések

A ceremoniális kérdések egy részének megválaszolásához segítségül szolgáltak a főudvarmester megjegyzései és javaslatai, amelyeket a korábbi (18. század végi és 19. század eleji) magyar országgyűlések ceremóniája alapján állított össze.²¹

A kialakult szokás szerint az uralkodó magyarországi udvartartása csak részben volt magyar, azonban 1861-ben a magyar királyi udvartartás egyáltalán nem működött, a zászlósurak nem voltak aktívak, és néhány tisztség nem is volt betöltve, ami megnehezítette a korábbi

15 Lónyay 1861. március 30-i bejegyzése. *Lónyay naplója* 171; SZABAD: *Forradalom* 243.

16 Szőgyény-Marich László bejegyzése, 1861. április 3., 4. *Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai*. III. Hornyánszky, Bp., 1918 (a továbbiakban *Szőgyény-Marich emlékiratai*). 93–95; *Deák Ferenc beszédei*. III. Összegyűjt. Kónyi Manó. Második, bővített kiadás. Franklin, Bp., 1903 (a továbbiakban *Deák beszédei*). 17. Az uralkodó utólag nem vonta kérdőre Apponyit. Uo. 19.

17 Lónyay Menyhért 1861. február 14-i és 16-i bejegyzése. *Lónyay naplója* 132.

18 DEÁK ÁGNES–MOLNÁR ANDRÁS: *Deák Ferenc*. Vince, Bp., 2003 (a továbbiakban DEÁK–MOLNÁR: *Deák*). 113–114; Lónyay 1861. április 4-i bejegyzése. *Lónyay naplója* 184; SZABAD: *Forradalom* 228–229.

19 Lónyay 1861. március 31-i bejegyzése. *Lónyay naplója* 177–178. Az országgyűlés összehívása kapcsán több megye azt kifogásolta, hogy az uralkodói meghívólevelet nem felelős miniszterek jegyezték ellen, illetve azt, hogy az mellőzte a határőrvidék, Fiume és Erdély képviselőinek meghívását. SZABAD: *Forradalom* 243.

20 Lónyay 1861. március 31-i bejegyzése. *Lónyay naplója* 180.

21 A négy bécsi udvari hivatal vezetői közül a főudvarmester és a főkamrás szokás szerint részt vesz a magyar országgyűlés ünnepi eseményein (a trónbeszéd felolvasásán, illetve az esetleges nádorválasztáson). A főistálló-mester csak akkor kap szerepet, ha ünnepélyes bevonulást is rendeznek. A főudvarnagy feladatát a magyar királyi főudvarmester, a fő-ceremóniamesterét pedig a magyar királyi fő-ajtónállómester szokta ellátni. 1830-ban a főudvarnagy is megjelent Pozsonyban, amikor Ferdinánd koronázásán Ferenc számára teljesítette ezt a szolgálatot, hiszen ekkor egyszerre két uralkodó volt jelen: a császár és az ifjú király. Liechtenstein főudvarmester előterjesztése a császárhoz, 1861. január 19. MNL OL, I 60, 1865/2/28, fol. 1–5.

szokások követését.²² A királyi magyar testőrség ugyancsak hiányzott, ezért a testőri szolgálatot a bécsi gárdáknak kellett volna ellátnia.²³

A megnyitás ceremóniájával kapcsolatban további három lényeges kérdés merült fel a korábbi minták alapján. Egyrészt az a fent már említett központi probléma, hogy az uralkodót egy küldöttség hívja-e meg az országgyűlésre és a koronázásra. Másrészt az, hogy lesz-e ünnepélyes bevonulás, ahogy az a koronázó országgyűlések alkalmával lenni szokott. Harmadrészt az ünnepi események (megnyitás, nádorválasztás, a rendek megvendégelése, koronázás) szertartásrendjét kellett (volna) meghatározni.²⁴

Az előterjesztés megválaszolatlan maradt,²⁵ az uralkodó útjára és kíséretére vonatkozóan sem történt intézkedés,²⁶ de az valószínűnek tűnik, hogy Ferenc József foglalkozott a felmerült kérdésekkel, mert Szögyény-Marich Lászlónak sajnálkozással említette, hogy nincs magyar testőrség.²⁷ Ugyanakkor nem tett lépéseket, hogy újra életre hívja a gárdát vagy a magyar királyi udvartartást.

2.1.3. Trónbeszéd korona nélkül?

A ceremóniális kérdések közül különösen kényesnek tűnt, és tovább szíthatta volna az amúgy sem igazán nyugodt magyarországi helyzetet, ha Ferenc József „korona nélkül” mondja el a trónbeszédet, mivel – a koronázás elmaradása miatt – uralkodói „státusza” megkérdőjeleződött. A főispánságra jelöltek közül többen arra hivatkoztak, hogy nem esküdhetnek hűséget

22 A középkori magyar királyi udvartartás országos (nádor, országbíró, horvát bán, tárnokmester) és udvari méltóságokból (főlovászmester, főkamrás, főudvarmester, fő-étekfogó, fő-ajtónálló, főpohárnok) állt. Utóbbiak 1526 után névleges tisztségekké váltak, és csak a 18. században éledtek újjá, főleg Mária Terézia uralkodása idején. Korábbi funkciójukat azonban nem nyerték vissza, elsősorban a királynői/királyi reprezentációban kaptak szerepet. Ekkor csatlakozott az udvartartáshoz az újonnan életre hívott nemesi testőrség kapitánya, mintegy a fő-ajtónállómesteri tisztség korszerűsített változataként. (Az udvartartáshoz tartozott még két koronaőr, tisztségük egyszerre királyi és rendi méltóság is volt.) *Magyarország főméltóságai, [1526–1848]. [Az udvari méltóságok archontológiája].* Összeáll., bev. FALLENBÜCHL Zoltán. Maecenas, Bp., 1988. 21–26. Ferenc József uralkodásának első éveiben a magyar udvartartás nem működött, a megüresedő tisztségeket nem töltötték be. 1860–1861-ben a koronaőrök kinevezésével elkezdődött, de csak 1865–1866-ban fejeződött be az udvartartás felélesztése, tagjainak összeírása, a hiányzó tisztségek betöltése (kivéve a nádori pozíciót). A kiegyezési törvény (1867. évi XII. tc. §7.) pedig lehetővé tette a tényleges magyar udvartartás kiépítésének lehetőségét, ami azonban nem valósult meg. PN 1861. január 4., 3. Különfélek; [Egyházi és világi főméltóságok listája], dátum és keltezés nélkül. MNL OL, I 60, 1865/2/28, fol. 360–361.

23 Liechtenstein főudvarmester előterjesztése a császárhoz, 1861. január 19. MNL OL, I 60, 1865/2/28, fol. 1–5.

24 Uo.

25 Kuefstein főistállómester utal vissza az előterjesztésre 1865-ben, amely ekkor még mindig az uralkodónál van. Kuefstein előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1865. szeptember 21. MNL OL, I 60, 1865/2/28, fol. 79–84.

26 A részt vevő családtagok és miniszterek személyét tekintve nem szerepeltek irányelvek az előterjesztésben, erről nyilván mindig az adott helyzetnek megfelelően döntött az uralkodó. Liechtenstein főudvarmester előterjesztése a császárhoz, 1861. január 19. MNL OL, I 60, 1865/2/28, fol. 1–5. – Az udvari hivatalok számára a névsor mielőbbi összeállítása a szálláshelyek biztosítása miatt volt lényeges, amiben komoly gondot okozott a királyi palota befogadóképessége.

27 Szögyény-Marich bejegyzése, 1861. március 25. *Szögyény-Marich emlékirata* 89.

az uralkodónak, mivel nincsen megkoronázva.²⁸ A megyék egy része nem ismerte el Ferenc József uralkodói címét, Heves megye a „koronázatlanság” miatt magánszemélynek titulálta a császárt, Gömör királyi trónörökösnek. Bars arra hívta fel a figyelmet, hogy a koronázást a nemzetnek kellett kezdeményeznie, nem pedig az uralkodónak oktrojálnia ilyenét szándékát.²⁹

Ferenc József természetesen eltekinthetett volna a hagyománytól, magyar tanácsadói biztatták is erre, és javasolták, hogy a császár anélkül tartson trónbeszédet, hogy a királyi proposíciókat átadná.³⁰ Szögyény a trónbeszéd tervezetét is elkészítette, éppen a különleges helyzet magyarázatával kezdve azt: „Ha az ősi szokástól eltérve, előbb jelenek meg bü Magyarjaim körében, semmint általuk meghívva, a magyar szent koronávali felavattatásom ünnepét ülném, ez azért történik, mert szívem vágyának ellent nem állhatva, alig várhatom, hogy annak legbensőbb érzelmeit, még mielőtt kir. előadásaimat előterjeszteném, nyíltan kitárhassam”.³¹

További megoldásként kínálkozott, hogy az uralkodó királyi biztost (például az egyik főherceget) küld maga helyett, aki megnyitja az országgyűlést. Korábban volt is rá példa, azonban csak az országgyűlések bezárásakor.³² 1861-ben a megnyitás kapcsán merült fel ez a lehetőség.³³ Végül április 1-jén a császár Apponyi Györgyöt bízta meg az országgyűlés megnyitásával.³⁴ A konzervatív főurak számára ez a megoldás tűnt a legmegnyugtatóbbnak, hiszen az uralkodó nem egyezett bele, hogy az általuk megírt trónbeszédet mondja el, így „valósággal fellelegeztek”, amikor a császár döntése megszületett.³⁵

Mi szólt az ellen és mi mellett, hogy Ferenc József Budára utazzon, és személyesen nyissa meg az országgyűlést? A magyar politikusok között felmerült, hogy „német ministerek”, vagyis a bécsi politikusok nehezen „engedik el” Ferenc Józsefet, félve attól, hogy túlságosan a

28 Szögyény-Marich bejegyzése, 1860. november 20. Uo. 62–63.

29 SZABAD: *Forradalom* 236–237, 243–244.

30 Szögyény-Marich bejegyzése, 1861. március 12. *Szögyény-Marich emlékiratai* 82; illetve Vay Miklós kancellárnak a felséghez intézett jelentése a magyar kormányférfiaknak a közelgő országgyűlés alkalmával követendő politikájuk iránt megtartott értekezlete tárgyában. Uo. Függelék XX. 277–278.

31 Szögyény trónbeszédtervezete azon esetre, ha őfelsége az 1861. országgyűlést személyesen nyitja meg. Uo. Függelék XXII. 293–296.

32 1812-ben Antal főherceg, 1830-ban és 1844-ben Ferenc Károly főherceg látta el ezt a feladatot. Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban HHStA), Hofarchiv, Obersthofmeisteramt, Hofzeremonielldepartement, Zeremonialprotokolle (a továbbiakban: OMeA Hzd. ZP), Bd. 46. (1812), Bd. 54. (1830), Bd. 60. (1844–1846).

33 Később azonban már az esetleges lemondás sem tartotta volna vissza attól, hogy királyi kéziratot bocsásson ki, ami uralkodói oktrojként hatott éppen az országgyűlés előestéjén. Szögyény-Marich bejegyzése, 1861. március 12., 25., 26. *Szögyény-Marich emlékiratai* 82, 89, 90.

34 Ő Felsége legfelsőbb kézírata Apponyi György grófhhoz az országgyűlés megnyitása tárgyában. Bécs, 1861. április 1. *Deák beszédei* 14–15.

35 Mailáth kancellár előterjesztése az uralkodóhoz. Bécs, 1865. november 7. Az uralkodó megjegyzésével, Schönbrunn, 1865. november 9. MNL OL, I 60, 1865/2/28, fol. 170–174; SZABAD: *Forradalom* 434–435. Szögyény-Marich szerint Ferenc József úgy vélekedett az általa írt beszédről, hogy az „mégis csak nagyon szelíd lett volna”. Ugyanakkor az április 4-én tartott bécsi miniszteri értekezlet után Vay Miklós azt írta Apponyinak az ő változatáról, hogy „azt gyengének, alázatosnak találták”. Szögyény-Marich bejegyzése, 1861. április 13. *Szögyény-Marich emlékiratai* 95–96; Vay Apponyinak, Bécs, 1861. április 4. *Deák beszédei* 16–17.

magyar vezetők befolyása alá kerül.³⁶ A bécsi érvek között szerepelt, hogy mivel a magyarok nem megfelelően fogadták a császár és kormánya intézkedéseit, nem érdemlik meg ezt a kegyet.³⁷ A magyar konzervatív főurak ezzel szemben éppen azért próbálták elérni, hogy Ferenc József elutazzon az országgyűlésre, mert így láttak esélyt arra, hogy a császár az „*osztrák tanácsosok befolyásától menten*”, magyar tanácsosaira hagyatkozva döntsön a magyar ügyekben. A főurak abban is bíztak, hogy Ferenc József látogatása következtében a magyarországi közhangulat is javulna,³⁸ ezért igyekeztek meggyőzni Ferenc Józsefet a „*lemenetelről*”, és minden eshetőségre felkészülve megfelelően előkészíteni a megnyitási ünnepséget.³⁹ 1861 januárjában a magyar képviselők is bíztak abban, hogy a császár személyesen nyitja meg az országgyűlést, március végén is úgy tűnt, az uralkodó Pest-Budára érkezik, és elmondja a trónbeszédet.⁴⁰

A császár maga is készült az eseményre, de állandó kétségek között, és – Szógyény-Marich László beszámolója szerint – nehezen vált meg a tervtől, hogy személyesen utazzon Pest-Budára. Döntésében befolyásolták őt a Magyarországról érkező hírek, miszerint sem Deák Ferenc, sem Rottenbiller Lipót pesti polgármester nem javasolta a megjelenését.⁴¹ Báró Vay Miklós kancellár viszont úgy vélte: „*Ha a németek [ti. az osztrák miniszterek] nincsenek, lement volna ő felsége minden skrupulusa mellett is a pesti Schwarzschehereknek*”.⁴²

2.2. Az országgyűlés megnyitása és bezárása

1861. április 6-án Apponyi György a budai királyi palotában megnyitotta a magyar országgyűlést. Az időpontot csak az azt megelőző este hozták nyilvánosságra, az esemény megmozgatta a közvéleményt, nagy tömeg érkezett a Várba.⁴³ A szertartás első része a budai várkapornában zajlott, ahol Scitovszky János hercegprímás celebrálta a szentmisét. A trónbeszéd felolvasására 12 óra táján került sor a palota tróntermében. A ceremónia az uralkodó távollétében meglehetősen egyszerűen folyt le. Miután a képviselők összegyűltek a teremben, Mailáth György tárnokmester felolvasta az uralkodó megbízólevelét, amely Apponyi Györgyöt erre az alkalomra királyi biztossá nevezte ki. A fogadtatás zajos lehetett,⁴⁴ mert Apponyi csak az elcsendesedés után tudta ismertetni a proposíciókat. Az uralkodói leirat megjelölte az országgyűlés feladatait: 1. az 1848-as trónváltás tudomásulvétele; 2. a királyi hitlevél elkészítése;

36 Lónyay Menyhért szerint az „*olasz ügyektől*” is függött a császár programja. Olasz ügy alatt Lónyay feltehetőleg az 1859-es itáliai vereség következményeit, Lombardia elvesztését és az esetleges revansot értette.

37 Szógyény-Marich bejegyzése, 1861. március 19. *Szógyény-Marich emlékiratai* 84–86. A császár ekkor az országgyűlés „*Pestre való áttételét*” is ellenezte. Uo.

38 Szógyény-Marich bejegyzése, 1861. március 11., 24., 25. Uo. 80–82, 87–89.

39 Szógyény-Marich bejegyzése, 1861. március 16. Uo. 84.

40 Lónyay 1861. február 14-i, illetve március 20-i, 26-i, 30-i bejegyzése. *Lónyay naplója* 132, 163, 168, 171.

41 Szógyény-Marich bejegyzése, 1861. március 16., illetve március 29. *Szógyény-Marich emlékiratai* 84, 90–92.

42 Vay Apponyinak, Bécs, 1861. április 4. *Deák beszédei* 16–17.

43 Vasárnapi Újság (a továbbiakban VÜ) 8(1861). 16. sz. 184–185. Az 1861-i országgyűlés megnyitása.

44 A *Pesti Napló* tudósítása szerint Apponyit éljenzéssel üdvözölték. PN 1861. április 7., 1. Az országgyűlés megnyitása.

3. koronázás. A budai megnyitás után a képviselők – a zárszóban elhangzott engedéllyel élve – átvonultak Pestre, és rögtön ülést tartottak.⁴⁵

Deák Ferenc elment Budára, ezzel személyesen kívánt példát mutatni, a képviselőknek azonban csupán kis része (30–80 fő) követte.⁴⁶ Gróf Teleki László és köre komoly agitációt fejtett ki az egyöntetű távolmaradás érdekében – sikertelenül. Ebben az is szerepet játszott, hogy Ferenc József engedélyezte, hogy az üléseket Pesten tartsák.⁴⁷ Vay Miklós kancellár szerint lényeges volt, hogy nemcsak a konzervatív főrendek, hanem néhányan a képviselőház tagjai közül is megjelentek a palota tróntermében, különben a császár új választást rendelt volna el.⁴⁸

Az országgyűlés mindössze néhány hónapig ülésezett, a koronázás megvalósulása pedig egyre kevésbé tűnt valószínűnek, bár Ferenc József nem tett le arról, hogy ezen az országgyűlésen megtörténjen.⁴⁹ A magyar országgyűlés tagjain sajátos hangulat uralkodott el: egyfelől kezdettől fogva számoltak azzal, hogy Ferenc József bármikor feloszlathatja az ülést, ugyanakkor továbbra is várták a látogatását Pest-Budán.⁵⁰ A császári vizitnek egyébként is ideje lett volna, hiszen 1857 ősze óta az uralkodó nem járt Magyarországon. Végül 1861-ben sem. A képviselők és főrendek augusztusig folytathatták a tárgyalásokat, miután azonban a császár a Deák Ferenc által fogalmazott mindkét feliratot elutasította, végül teljesen megszűnt az alku és egyáltalán a párbeszéd lehetősége. A császár nyár végén feloszlatta az országgyűlést, az utolsó ülést 1861. augusztus 22-én tartották.⁵¹

„*Odalent nem lesz mérséklet és a túlzók elleni fellépésre a bátorság; idefenn pedig hiányzik Magyarország irányában a jóakarat és békülékenység*” – írta le a tömören a helyzetet Szógyény.⁵² Egyelőre összeegyeztethetetlennek tűntek a bécsi és a magyar követelések: magyar oldalon kikristályosodott az alap, vagyis a ragaszkodás '48-hoz; a bécsi kormányzat pedig nem engedett az októberi diplomából és a februári pátenzből, vagyis az összbirodalmi parlament felállításából. A magyar konzervatív főurak a párbeszéd, illetve vezető pozíciójuk fenntartására

45 A főrendiház a Lloyd-épületben, a képviselőház pedig a Nemzeti Múzeum dísztermében tartotta az üléseit. SZABAD: *Forradalom* 436.

46 DEÁK–MOLNÁR: *Deák* 113–114.

47 Lónyay 1861. április 3-i bejegyzése. *Lónyay naplója* 182. Az uralkodó április 3-án táviratban közölte Apponyival az engedélyt. VÜ 8(1861). 14. sz. 166. Mi ujság? – A *Vasárnapi Újság* 1899-es cikke szerint Apponyi György és Deák Ferenc közös emlékiratban kérték az uralkodót, hogy a budai megnyitás után Pesten lehessenek az ülések, azonban az emlékiratot az uralkodó, törvényes indoklás hiányában, visszaküldte. Apponyi tehát a bécsi utasítás ellenére döntött a megnyitási ceremónia Budán és az ülések Pesten való megtartása mellett. A cikk szerint eljárását az uralkodó utólag nem kifogásolta. VÜ 46(1899). 10. sz. 157–158. Gróf Apponyi György (1808–1899).

48 Lónyay 1861. április 11-i bejegyzése. *Lónyay naplója* 192.

49 Szógyény-Marich tudósít arról, hogy a császár átadta Liechtenstein hercegnek a koronázási ünnepségekről szóló felterjesztést. [Szógyény-Marich] Vaynak. Bécs, 1861. április 9. *Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből*. Bev. LÉVAY József. Szerk., utószó PETNEKI ÁRON. Felsőmagyarország, Miskolc, 1999 (Reprint 1899 – a továbbiakban *Emléklapok Vay életéből*) 394–395; Szógyény-Marich bejegyzése, 1861. április 13. *Szógyény-Marich emlékiratai* 95–96.

50 DEÁK–MOLNÁR: *Deák* 114–115. Lónyay 1861. július 12-i bejegyzése. *Lónyay naplója* 279.

51 Ferenc József azzal, hogy nem ismerte el az 1848. évi IV–V. tc.-ek érvényességét, nyitva hagyta annak a lehetőségét, hogy az országgyűlést zárszámadás és költségvetés elfogadása nélkül feloszlatassa. RUSZOLY: *Országgyűlési* 20–21.

52 Szógyény-Marich bejegyzése, 1861. március 31. *Szógyény-Marich emlékiratai* 92.

törekedtek, utóbbi mind Bécsben, mind Magyarországon meggyengült. Ferenc József ingadozott, majd végül a birodalmi egység fenntartása mellett foglalt állást. Döntését a szimbolikus politika terén tett lépései is megerősítették: a magyar országgyűlésre nem ment el, viszont 1861. május 1-jén személyesen nyitotta meg a birodalmi gyűlést, aminek a bécsi magyar „miniszterek” is szemtanúi voltak.⁵³

3. A MÁSODIK PRÓBÁLKOZÁS (1865)

Az 1861 és 1865 közötti időszak mindkét részről várakozással telt, míg be nem következett „az alkotmányos birodalmi centralizáció végső kudarca” és a Schmerling-kormány bukása. Az 1860-as évek közepére ugyanis a birodalmi bel- és külpolitikai kudarcok megérlelték az időt a magyarokkal való megbékélés keresésére. A közeledés eleinte a nyilvánosság kerülésével zajlott, azonban 1865 tavaszán, Deák Ferenc húsvéti cikkének megjelenése után mind a magyar közvélemény, mind a bécsi politikusok számára nyilvánvalóvá vált. Megkezdődött (vagy folytatódott) tehát az 1861-ben megszakadt párbeszéd, amit számos gesztus kísért.⁵⁴

Néhány héttel a húsvéti cikk után Ferenc József villámlátogatást tett a pozsonyi lóversenyen, ami nagy lelkesedést váltott ki.⁵⁵ Hasonlóan jól sikerült a császár nyári pest-budai látogatása, amelyet a Magyar Gazdasági Egyesület kezdeményezett. A rövid vizit jelentős belpolitikai változásokkal járt együtt, amelyeket a következő időszakban továbbiak követtek.⁵⁶ Schmerling júniusban lemondott, a szeptember meghozta a magyar országgyűlés összehívását, valamint a februári pátens felfüggesztését és a birodalmi gyűlés elnapolását is.⁵⁷

3.1. Az országgyűlés összehívásától az országgyűlés megnyitásáig

Ferenc József tehát 1865 őszen ismét összehívta a magyar országgyűlést, időpontként december 10., helyszínként Pest szerepelt, ami nem azt jelentette, hogy a megnyitást is Pestre ter-

53 A Reichsrat esetében is az uralkodói rezidencián, vagyis a Hofburg dísztermében történt a megnyitás. A magyar főurak közül gróf Szécsen Antal, Vay Miklós és báró Mecséry Károly vett részt. WZ 1861. május 2. [1609.] Die feierliche Eröffnung des Reichsrathes.

54 SOMOGYI Éva: *A birodalmi centralizációtól a dualizmusig. Az osztrák-német liberálisok útja a kiegyezéshez*. Akadémiai, Bp., 1976 (a továbbiakban SOMOGYI: *A birodalmi*). 59–61.

55 *Deák beszédei* 408–410. – Az uralkodó csak néhány órát töltött Pozsonyban, ugyanazon a napon este már Bécsben mutatkozott, a császárnéval együtt a Práterbe látogatott, így nem vált köztudottá, hogy látogatást tett Magyarországon. The Times (a továbbiakban TT) 1865. május 31., 7. Foreign Intelligence. Austria. – Az esemény spontaneitását támasztja alá, hogy az 1865-ös év ceremonális eseményeinek jegyzőkönyvében nem található bejegyzés a pozsonyi látogatásról. ÖStA, HHStA, OMeA Hzd. ZP, Bd. 77. (1865)

56 *Deák beszédei* 408–410; TT 1865. június 14., 8. és június 7., 10. Foreign Intelligence. Austria; SASHEGYI Oszkár: *Az abszolutizmus kori levéltár*. Akadémiai, Bp., 1965 (a továbbiakban SASHEGYI: *Az abszolutizmus kori*). 114. 1865 júniusában Ferenc József felfüggesztette a katonai bíraskodást, és helyreállította a helytartótanács jogkörét. Néhány héttel később menesztette gróf Zichy Hermann magyar, illetve gróf Nádasdy Ferenc erdélyi kancellárt, júliusban pedig gróf Pálffy Mór helytartót is. Szeptemberben feloszlatta az erdélyi és a horvát országgyűlést, és felfüggesztette a februári pátens hatályát. DEÁK Ágnes: *Polgári átalakulás és neoabszolutizmus, 1849–1867*. Kossuth, Bp., 2009 (Magyarország története 15 – a továbbiakban DEÁK: *Polgári*). 96–97.

57 SOMOGYI: *A birodalmi* 75; DEÁK–MOLNÁR: *Deák* 133–134.

vezték, a változásnak mégis gesztusértéke volt. A császár azt is kinyilvánította, hogy személyesen kívánja megnyitni az országgyűlést. Az 1861-es választási rendszabály érvényben maradt,⁵⁸ a választások eredménye pedig az ország kiegyezés iránti hajlandóságát mutatta.⁵⁹ A siker az uralkodó számára is megnyugtató volt, úgy vélhette, az országgyűlés összetétele a feléje megnyilvánuló bizalmat is jelzi.⁶⁰

Az egybehívó rendelet után megkezdődött az országgyűlés megnyitásának előkészítése. Gróf Franz Kuefstein, a főudvarmester helyettesítője először az 1861-es, elintézetlen előterjesztés kérdéseit ismételte meg,⁶¹ majd októberben beszámolt a korábbi koronázási szertartásokról és a kialakult szokásokról.⁶² Mailáth György kancellár 1865 novemberében fordult kérdéseivel az uralkodóhoz: ki és milyen módon nyitja meg az országgyűlést, illetve amennyiben a császár maga, akkor milyen szertartásrend szerint teszi ezt. Ezt követően a kancellár felidézte az 1861-es problémát, miszerint az uralkodó csak akkor vehet részt az országgyűlés megnyitásán, ha előbb egy küldöttség meghívja a koronázásra.⁶³ A kancellár azt is jelezte, hogy mivel a koronázást fontos és előreláthatólag hosszas tárgyalásoknak kell megelőznie, az országnak még sokáig kellene várnia a császár megjelenésére, azonban ha Ferenc József mégsem látogatna Magyarországra, az csalódást okozna. Az 1861-es események bemutatása után tudjuk, hogy a szokás jog felülírható volt. Erre utalt maga a kancellár is, amikor megemlítette, hogy a szokás nem nyugszik törvényi alapon, és javasolta, hogy az uralkodó az országgyűlésre – és nem a koronázásra – őt meghívó küldöttséget kihallgatáson fogadja, ezzel megtartva a hagyományt, mégis eltérve attól.⁶⁴

Ezúttal Ferenc József nem hezitált, kitartott amellett, hogy személyesen nyitja meg az országgyűlést. A részleteket illetően a császár úgy határozott, hogy az utazásnál és a bevonuláskor a hivatalos fogadási ünnepségektől eltekint, a császári ház egyik tagja sem kíséri el. A ceremónia kapcsán javaslatokat kért, valamint a trónbeszéd, a szükséges megnyilvánulások és rendeletek tervezeteinek előterjesztését.⁶⁵ Az uralkodó határozott fellépése gyors munkára ösztönözte az érintett hivatalokat. A kiindulási pontot az 1843-as és az 1847-es direktórium⁶⁶ jelentette, annak átdolgozását a magyar kancellária a főudvarmesteri hivatal közreműködésé-

58 RUSZOLY: *Országgyűlési* 21.

59 „[...] a konzervatívok 21; a Deák-párt 180; a volt határozati párt, a Tisza vezette balközép 94; a Kállay és Böszörményi vezette szélsőbal 20 mandátummal rendelkezett.” SOMOGYI: *Abszolutizmus* 189.

60 SASHEGYI: *Az abszolutizmus kori* 120. A *The Times* egy korábbi cikke szerint Ferenc József az országgyűlés összetételéből kívánta lemérni a feléje megnyilvánuló bizalmat. TT 1865. június 7., 12. Latest Intelligence. Austria and Hungary.

61 Kuefstein előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1865. szeptember 21. MNL OL, I 60, 1865/2/28, fol. 79–84.

62 Jegyzetek az uralkodó számára. Bécs, 1865. október 6. MNL OL, I 60, 1865/2/28, fol. 85–87; ÖStA, HHStA, OMeA Hzd. ZP, Bd. 77. (1865) Landtags-Eröffnung zu Pest-Ofen im Dezember 1865 (a továbbiakban Landtags-Eröffnung). [A kötet végén található, 45 oldalas összefoglaló.] p. 1–8.

63 Ezért bízták meg 1861-ben Apponyi György grófot, mint királyi biztost az országgyűlés megnyitásával – szerepel az előterjesztésben.

64 Mailáth kancellár előterjesztése az uralkodóhoz. Bécs, 1865. november 7. Az uralkodó megjegyzésével, Schönbrunn, 1865. november 9. (másolat) MNL OL, I 60, 1865/2/28, fol. 170–174.

65 Mailáth kancellár előterjesztése az uralkodóhoz. Bécs, 1865. november 7. Az uralkodó megjegyzésével, Schönbrunn, 1865. november 9. (másolat) Uo.

66 A ceremónia részletes lefolyását tartalmazó rendelet.

vel készítette el. A munka során további számos korábbi példa került elő, egészen 1751-ig visszamenőleg.⁶⁷

Különösen nagy gondot fordítottak annak előkészítésére, hogy az országgyűlés tagjait vendégül lássák, ami a magyar királykoronázás ünnepi eseményeihez tartozott (királyi lakoma/díszebéd), illetve nádorválasztáskor is szokásban volt. Annak ellenére, hogy 1865 decemberében egyikre sem készültek, tervbe vették, hogy több kisebb udvari ebédre kerüljön sor a nevek abc-rendje szerint felosztva a főrendeket és képviselőket.⁶⁸ Így ebben az esetben is új formát alkalmaztak, megőrizve benne a régit.

A ceremónia további résztvevőiről Ferenc József döntött, több ponton eltérve a korábbi rendtől. A legszembetűnőbb a magyar testőrség nélkülvétele volt, amire már az 1861-es előterjesztés is utalt. 1865-ben még mindig nem állt fel a gárda, ezért a többi testőrség tagjait rendelték Budára. Ferenc József bécsi főudvarnagya szolgálatára is számított volna Budán, annak ellenére, hogy a számára elkészített anyagok hangsúlyozták: a főudvarnagyi feladatát a magyar királyi főlovászmester szokta átvenni. Az uralkodó végül engedett, és még ahhoz is hozzájárult, hogy – ez alkalommal kivételesen – bécsi főudvarmesterét a magyar királyi főudvarmester helyettesítse.⁶⁹

A helyszín kapcsán az 1861-es kompromisszum maradt érvényben, vagyis az országgyűlés megnyitását Budán tervezték megtartani, az üléseket pedig Pesten. Utóbbiak kapcsán ki kell emelnünk, hogy az 1861-es országgyűlésen felmerült egy ideiglenes képviselőház felépítésének a terve, azonban a megvalósítás akkor elmaradt.⁷⁰ 1865-ben Ferenc József maga vette kezébe az ügyet, és december elejére el is készült a Sándor utcai épület.⁷¹ A megfelelő pesti helyszín biztosítása ugyancsak fontos gesztus, ami az uralkodó elszántságát bizonyította a megegyezés és a parlamentáris átalakulás terén.

3.1.1. Az országgyűlés megnyitása

Az uralkodói gesztusok ellenére ismét problémaként merült fel a megválasztott képviselők között, hogy az országgyűlés előírt helyszíne Pest, a megnyitási ünnepségé viszont Buda volt. Deák Ferenc azonban figyelmeztette képviselőtársait arra, hogy meg kell őrizni a jó viszonyt az uralkodóval. Ennek szellemében nemcsak a budai megnyitáson vett részt a – konzervatív és a Deákkal szimpatizáló – képviselők nagy része, hanem két nappal korábban az uralkodó várbeli fogadására is elmentek. Deák pedig a pesti pályaudvaron is megjelent december 12-én Ferenc József megérkezésekor, ahol a császár szívélyesen köszöntötte a politikust.⁷²

67 Mailáth kancellár átírata a főudvarmesteri hivatalnak. Bécs, 1865. november 10. Uo. fol. 169. – Az 1847-es ceremóniára Ferenc József még emlékeztetett is, hiszen azon apjával együtt részt vett, ahogyan arra dolgozatunk elején kitértünk. – [Táblázat korábbi országgyűlés-megnyitásokról.] Uo. fol. 110; Ceremoniel-Journal 1792, 1808, 1825, 1830. Uo. fol. 364–373; Szertartásrend az uralkodópár ünnepélyes fogadásáról és bevonulásáról Pest-Budára 1857-ben. Uo. fol. 374–379.

68 A királyi palota nem volt alkalmas a korábbiakhoz hasonló (500–900 fős) díszebéd befogadására. ÖStA, HHStA, OMeA Hzd. ZP, Bd. 77. (1865) Landtags-Eröffnung p. 1–10.

69 Ferenc József legfelsőbb elhatározása, 1865. november 21. Uo. p. 9–10.

70 Lónyay 1861. július 6-i bejegyzése. *Lónyay naplója* 262–271.

71 A képviselők csak 1866 áprilisában tudták használatba venni az épületet, mert nem száradtak ki a falak. PEREHÁZY Károly: *A Sándor utcai képviselőház = Az Ország Háza* 128.

72 *Deák beszédei* 496–498.

Az országgyűlés megnyitási ünnepségére december 14-én került sor. A szertartás délelőtt 10 órakor szentmisével kezdődött a várkapornában, majd a képviselőház és a főrendiház tagjai átvonultak a királyi palota dísztermébe. Az uralkodó kíséretét főként az ekkor már ismét aktív magyar királyi udvartartás tagjai, vagyis a magyar egyházi és világi méltóságok alkották,⁷³ a bécsi udvari hivatalok vezetői közül csupán a főkamrás jelent meg. A magyar testőrséget ekkor még nem állították fel újra, ezért az uralkodó biztonságára a bécsi testőrgárdák tagjai, illetve a főhadsegéd ügyelt.⁷⁴

A huszártábornoki egyenruhát viselő Ferenc Józsefet éljenzés fogadta a teremben. A császár helyet foglalt a trónszékben, kísérete tagjai is elhelyezkedtek, majd „*tiszta magyar kifejezéssel olvasta fel*” a trónbeszédet.⁷⁵ A beszéd elmondása után a kancellártól átvette az országgyűlésnek szánt lepecsételt iratokat, és átadta azokat a hercegprímásnak. Ezután felállt, levette „*kócsagtollas kalpagját*”, leereszkedő fejhajtással megköszönte, és viszonzta az ismét felhangzó éljenzést, majd elhagyta a tróntermet. Az uralkodó megérkezésekor, illetve a trónbeszéd után a palota udvarán a díszőrség zenekara a császári himnusz (Néphimnusz/Volks hymne/Gotterhalte) játszotta, egy hadosztály gyalogos pedig tisztelgett. A megnyitás után az országgyűlés tagjai elindultak Pest felé, hogy a két ház külön-külön megtartsa alakuló ülését.⁷⁶

Az udvari ebédekre december 14-től 20-ig került sor,⁷⁷ a császár fáradhatatlan udvarias-sággal fogadta a képviselőket és a főrendeket. Az első napon az A és B kezdőbetűs képviselők mellett Deák Ferenc, báró Eötvös József, Somssich Pál, Csengery Antal és gróf Lónyay Menyhért kapott külön meghívást. Csengery Antal így jegyezte le az eseményeket: „*Ebéd után ismét a mellék kisebb terembe vonultunk. Ófelsége is ide jött. Körbe álltunk. Ófelsége sorbajárt, s többekkel beszélt, németül akiket már régebben ismert, magyarul a képviselőkkel, s azokkal, akik*

73 Egy szállásmester; két ajtónálló; Almásy György, a főajtónálló helyettese; a zászlósúrak, akiknek más szerepe nem volt: báró Nyáry Antal koronaőr, gróf Majláth Antal főpohárnokmester, gróf Cziráky György főkamrás, báró Sennyey Pál tárnokmester; Scitovszky János hercegprímás; Mailáth György kancellár; gróf Esterházy Mór tárcza nélküli miniszter; (a főudvarmestert helyettesítendő) a magyar királyi udvarmester helyett kijelölt koronaőr, Károlyi György – kezében a pálcával; (a főudvarnagot helyettesítendő) a magyar királyi főlovászmester, gróf Batthyány Imre – kezében a kivont karddal; tőle jobbra Liphay Antal (?) püspök az apostoli kereszttel.

74 Herceg Vincenz Karl Auersperg főkamrás; Heinrich Hess, a darabonttestőrség kapitánya; Karl Ludwig Grünne, a testőr-csendőrség kapitánya; gróf Franz Folliot de Crenneville főhadsegéd; két másodmester, hat Arziere-testőr. Szertartásrend az országgyűlés megnyitásakor 1865-ben. MNL OL, I 60, 1865/2/28, fol. 7; illetve [Az egyházi és a világi méltóságok listája]. Uo. fol. 360–361; ÖStA, HHStA, OMeA Hzd. ZP, Bd. 77. (1865) Landtags-Eröffnung p. 25–30; PN 1865. december 15., 1. Pest, december 14. 1865. Országgyűlésünk ünnepélyes megnyitása.

75 Tartalmát közli a *Pesti Napló*. Uo.

76 A képviselőház a Nemzeti Múzeumban, a főrendiház pedig a Városházán ülésezett. ÖStA, HHStA, OMeA Hzd. ZP, Bd. 77. (1865) Landtags-Eröffnung p. 30–34; [Szász Károly]: *Egy képviselő napló-jegyzetei. Az 1865. december 10-kén megnyílt országgyűlés alatt*. Második kiadás. Ráth, Bp., 1878 (a továbbiakban [Szász]: *Egy képviselő*). 12.

77 Az uralkodói látogatás programja. MNL OL, I 60, 1865/2/28, fol. 287–292; ÖStA, HHStA, OMeA Hzd. ZP, Bd. 77. (1865) Landtags-Eröffnung p. 25–45; VÜ 12(1865) 49. sz. 622.

még nem voltak előtte bemutatva”.⁷⁸ Ferenc József Deákkal, Eötvössel és gróf Andrássy Gyulával hosszabban is beszélgetett.⁷⁹

3.1.2. Az országgyűlés tevékenysége és bezárása

Az uralkodó trónbeszéde a *Pragmatica Sanctio*t tekintette kiindulási pontnak, egyúttal erőteljesen hangsúlyozta a monarchia egységét és az uralkodói jogokat, továbbá ragaszkodott az 1848-as törvények életbeléptetés előtti revíziójához. Szász Károly képviselő szerint a trónbeszéd várakozást keltett, és alapjául szolgált „a mindkét részről ohajtott kiegyenlítésnek,” ugyanakkor rugalmasan kezelte a kényes pontokat, ezzel többféle értelmezési lehetőséget kínált.⁸⁰

A válaszfelirat tárgyalása 1866 januárjában kezdődött, megalkotását hosszas viták kísérték. Közben az uralkodó is visszatért, január végétől március elejéig Erzsébettel együtt Budán tartózkodott.⁸¹ Február elején pedig Schmerling utódja, Richard Belcredi gróf is Budára érkezett, azonban a tárgyalások nemhogy közelítették egymáshoz a két felet, inkább eltávolították.⁸² A válaszfelirat, illetve az arra adott uralkodói válasz után mindkét oldalon érezhetővé vált a csalódottság.⁸³ A párbeszéd fenntartását egy közösügyi bizottság létrehozásával sikerült megoldani, amely 1866 márciusában kezdte meg munkáját.⁸⁴ A kiéleződő osztrák–porosz viszony miatt az uralkodó 1866 nyarán elnapolta az országgyűlést, amely csak hónapokkal a háborús vereség után ült ismét össze, és még újabb hónapok teltek el, mire megszületett a kiegyezés, valamint megtörtént a koronázás.⁸⁵

Az 1865-ben megnyitott országgyűlés lett tehát a koronázó országgyűlés, bezárására 1868. december 10-én 1 órakor került sor. A szertartás előkészítése során a korábbi minták (az 1865-ös megnyitás, illetve korábbi országgyűlések bezárása) mellett a bekövetkezett politikai változásokat is figyelembe vették: 1. korábban a szentesített törvényeket a kancellár adta át a királynak, ezúttal a miniszterelnök; 2. a trónbeszéd után a király – míg korábban a nádornak – ezúttal az országbírónak nyújtotta át a törvényeket, aki egyben a főrendiház elnöke is volt.⁸⁶

78 Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései. Közzétette CSENERGY Lóránt. Bev. WLAŠSICS Gyula. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1928. 35. Lásd továbbá [Szász]: *Egy képviselő* 28–29.

79 Deák beszédei 498.

80 [Szász]: *Egy képviselő* 214–216.

81 VÚ 13(1866). 8. sz. 93. Mi újság?

82 Különösen a felelős magyar kormány kinevezése, illetve annak elmaradása élezte ki a konfliktust. KOMJÁTHY Miklós: *Ferenc József a „perfid” Deák Ferencről* = CSIZMADIA Andor et al.: *Tanulmányok Deák Ferencről*. Zala M. Tcs., Zalaegerszeg, 1976 (Zalai gyűjtemény 5). 338–341.

83 [Szász]: *Egy képviselő* 208.

84 Deák beszédei 608.

85 Az országgyűlés elnapolásáról a háború miatt. (Ferenc József 1866. június 24-i leirata.) Uo. 755–756; SZABAD György: *Az önkényuralom kora (1849–1867) = Magyarország története 1848–1890. I–II.* Főszerk. KOVÁCS Endre. Szerk. KATUS László. Akadémiai, Bp., 1979 (Magyarország története tíz kötetben 6/1–2). I. 750–751; DEÁK: *Polgári* 96–101.

86 Unterthänigste Bemerkungen (fogalmazvány és tisztázat). MNL OL, I 60, 1869/2/31, Eröffnung des kön. ungar. Landtages (Reichstages) am 24. April. Landtags-Schluss [1868] (a továbbiakban Landtags-Schluss), fol. 13–16.

Az uralkodó kíséretén is változtattak, régi-új szereplőként az időközben ismét életre hívtott magyar testőrség kapitánya is feladatot kapott.⁸⁷ A ceremónia úgy zajlott, ahogyan 1865-ben, annyi kivétellel, hogy a magyar honvédség parancsnokaként részt vett rajta József főherceg – magyar tábornoki egyenruhában –, illetve Erzsébet királyné, aki a korábbi (pozsonyi) szokásoktól eltérően nem a karzatról figyelte az eseményeket, hanem a trónnal szemben felállított esztrád alól. Erzsébet is magyar ruhát viselt, mellette főudvarmestere, báró Nopcsa Ferenc, illetve a főudvarmesternő tisztét betöltő gróf Andrássy Gyuláné helyezkedett el hat udvarhölgy kíséretében. Belépéskor mind a főherceget, mind a királynét éljenzés fogadta, akárcsak magát Ferenc Józsefet. A trónbeszéd elhangzása után a résztvevők átvonultak a várkápolnába, ahol a hercegprímás *Te Deumot* celebrált. Ezzel a ceremónia és az országgyűlés véget ért.⁸⁸

Ferenc József tehát az 1865–1868-as országgyűlés bezárásán mondott először koronás királyként trónbeszédet, s a későbbiekben ez az esemény lett az alapja a további megnyitási – és bezárási – ceremóniáknak.

4. ZÁRÓ GONDOLATOK

Áttekintve az 1861-es és az 1865-ös országgyűlés összehívásának előzményeit és körülményeit, a legszembetűnőbb különbség, hogy 1861-ben, az uralkodó és a magyar politikai vezetők között újrainduló párbeszédet leginkább a bizonytalanság jellemezte, ami tükröződött a szimbolikus politikában is. 1865-ben ezzel szemben az uralkodó határozottsága és az ezt bizonyító politikai változások, illetve a magyar reakciók a gyors kompromisszum irányába mutattak, ami a szimbolikus politika terén az országgyűlés megnyitásakor meg is valósult.

A két országgyűlés megnyitásával kapcsolatban kiemelnék néhány momentumot. Ferenc József az 1847–1848-as pozsonyi országgyűlés alkalmával a megnyitáson és bezáráson is jelen volt. Az ifjú főherceg a karzatról követte az ünnepi eseményeket apjával, Ferenc Károly főherceggel együtt. Az országgyűlésen minden a megszokott ceremónia szerint zajlott, kivéve, hogy V. Ferdinánd – elsőként a történelemben – magyarul nyitotta meg, és zárta be a tanácskozást.⁸⁹ Ferenc József tehát szemtanúja volt az áprilisi törvények szentesítésének, vagyis a magyarországi alkotmányos és polgári átalakulás meghatározó állomásának. 1861-ben azon-

87 A magyar testőrséget Ferenc József 1867 áprilisában hívta újra életre. PN 1867. április 28., 3. Melléklet, Különfélék. Pest, április 27.

88 Az uralkodó kíséretének tagjai: egy szállásmester, két biztos, a magyar főajtónálló helyettese, zászlósúrak, a hercegprímás (ekkor már Simor János), a magyar miniszterek, a főudvarmester kezében a pálcával, a m. kir. főlovászmester mint a főudvarnagy helyettese a karddal, tőle jobbra a püspök a kereszttel. Az uralkodó mellett és mögött a magyar testőrség kapitánya és a lovas testőrség kapitánya, illetve a főkamarás és a főhadsegéd. – A magyar országgyűlés 1868. évi ünnepélyes bezárásának szertartásrendje. MNL OL, I 60, 1869/2/31 Landtags-Schluss, fol. 25–26; Budapesti Közlöny 1868. december 8., 2772. A magyar országgyűlés bezáró szertartása. A trónbeszéd szövegét közli a Budapesti Közlöny. Budapesti Közlöny 1868. december 11., 2799–2800. Nemhivatalos rész. Az országgyűlés bezárása. Buda-Pest, dec. 10; PN 1868. december 11., 1. Az országgyűlés ünnepélyes bezárása. Pest, december 10.

89 ÖStA, HHStA, OMeA Hzd. ZP, Bd. 61. (1847) Nov. 11–16. Ungarischer Reichstag zu Pressburg im Jahre 1847.

ban 1848 emléke és öröksége meglehetősen terhes volt a császár számára, amit jelez, hogy ugyan a választásokat az 1848. évi V. törvénycikk alapján bonyolították le, de a helyszín tekintetében a császár figyelmen kívül hagyta az 1848. évi IV. törvénycikk vonatkozó részét, és Pest helyett Budára hívta össze az országgyűlést.⁹⁰ A helyszínválasztás szimbolikusan jelezte, hogy Ferenc József nem – vagy csak részben – ismeri el az 1848-as törvényeket, illetve az 1848–1849-es országgyűlés működésének legalitását a szabadságharc idején.⁹¹ 1865-ben annyi módosulás történt, hogy az országgyűlés összehívása Pestre szólt, de a megnyitó ünnepséget továbbra is Budán tartották.

Ez a kompromisszumos megoldás maradt érvényben a dualizmus idején. Ferenc József tehát – az angol uralkodóval ellentétben – soha nem a parlamentben mondta el trónbeszédét. Alkotmányos uralkodó lett, de a parlamentarizmus elvét sajátos módon értelmezte. Elfogadta, hogy más kormányzat nem lehetséges, csak az alkotmányos, ugyanakkor felfogásában, magatartásában és reprezentációjában is megőrizte az egyeduralkodó elemeit.⁹²

A megnyitási ceremóniát vizsgálva láthattuk, hogy annak kapcsán a korábbi országgyűlések szertartásrendjéhez lehetett visszanyúlni, és – bár az 1861-es gyűlés tagjait népképviseleti alapon választották – a megnyitás esetében a rendi országgyűlések szolgáltak mintául, kimaradt az 1848 nyarán megnyílt, első népképviseleti országgyűlés.⁹³ Ez azonban két okból sem lehetett minta: egyrészt mert nem az uralkodó nyitotta meg, hanem István főherceg a felelős miniszterek és udvartartása körében; másrészt mert 1861-ben és 1865-ben az országgyűlés kezdetéig Ferenc József nem nevezett ki felelős kormányt, nem voltak tehát miniszterek, akik az 1848. július 5-i eseményhez hasonlóan szerepet kaphattak volna.⁹⁴ A későbbiekben azon-

90 RUSZOLY: *Országgyűlési* 15–18.

91 Uo. 20–21; [Szögyény-Marich] László Vaynak, Bécs, 1861. február 22. *Emléklapok Vay életéből* 388–389. Ugyanakkor az uralkodó véleményének és a politikai helyzetnek az ingadozását jelzi báró Vay Miklós kancellár közlése 1860 decemberében, miszerint Ferenc József hajlik az alkotmányos uralkodásra, szeretné megnyitni az országgyűlést, és azt sem bánja, ha ez Pesten történik. Lónyay 1860. december 1-i bejegyzése. *Lónyay naplója* 41.

92 SOMOGYI Éva: *Ferenc József*. Gondolat, Bp., 1989. 230–231.

93 Mindebben szerepet játszhatott az is, hogy magyar részről elsősorban konzervatív politikusok kaptak szerepet a két országgyűlés előkészítésében, akik sokkal inkább az 1848 előtti állapotokhoz kívántak visszatérni.

94 1848. május végén V. Ferdinánd még arról az elhatározásáról értesítette István nádort, hogy „*mi-helyt lehetséges, minden esetre a legközelebbi magyar országgyűlés megnyitására*” családjával együtt Magyarországra érkezik, ez azonban nem következett be. Az országgyűlést István nádor nyitotta meg július 5-én. Délután a Várban fogadta a két ház küldöttségét, majd onnan indult – a miniszterek és udvartartása kíséretében, ágyúdörgés mellett – Pestre, a Redoute épületéhez. A sorkatonaság és a nemzetőrség állt sorfalat a menetnek. Akik nem fértek el az épület dísztermének karzatán, a Dunaparton és a Lánchíd két lábánál kísérték figyelemmel eseményt. István nádor öfelsége nevében megnyitotta az országgyűlést, majd a belügyminiszter felolvasta a nádort teljhatalommal felruházó királyi leiratot. Ezután mondta el István nádor a trónbeszédét, végül a miniszterelnök is megnyitottak nyilvánította az országgyűlést, majd a nádor kíséretével kivonult. A ceremónia után a két ház megkezdte az ülésezést. A bezárásra a szabadságharc utolsó napjaiban került sor, ekkor – bizonytalan időre – Palóczy László korelnök rekesztette be a tárgyalásokat. *Pesti Hírlap* 1848. június 8., 1. Hivatalos Rovat. I; július 4., 1. Az országgyűlés megnyitásának rende; illetve július 5., 1–2. Nem hivatalos rész. Pest, július 5-én; *Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés*. Szerk. BEÉR János. Akadémiai, Bp., 1954. 48, 97.

ban a rendi és az alkotmányos elemek keveredtek a ceremóniában, illetve az uralkodói kíséret összeállításában.

A rendiség és az alkotmányosság mellett további kettősség jelentkezett az uralkodó kíséretének összeállításában. A középkori és kora újkori hagyományok továbbbéltetése, a magyar királyi udvartartás tagjainak szerepeltetése a főajtónálló és a főlovászmester, illetve 1868-tól a magyar testőrség számára kiemelt funkciót biztosított. Mindez azonban nem jelentette a bécsi udvartartás teljes mellőzését, a bécsi főudvarmester és a bécsi főkamrás, valamint az egyik testőrgárda kapitánya szerepet kapott a magyar országgyűlések megnyitásakor. A „kettős udvartartás” nem volt előzmény nélküli, hiszen – miután I. Ferdinánd uralkodása (1527–1564) alatt az önálló magyar királyi udvar megszűnt – a késő középkori önálló budai udvar hagyományai mellett a bécsi közös udvar ceremonális gyakorlata is érvényesült a magyar koronázási szertartásban,⁹⁵ illetve a későbbiekben a magyar országgyűlések megnyitásakor is, ahogyan azt 1861 és 1865 kapcsán bemutattuk. Ez a kettős megoldás Ferenc József uralkodása idején végig megmaradt, másként fogalmazva az uralkodó sohasem csak magyar királyként volt jelen Magyarországon, reprezentációjában jelen voltak a császári elemek.⁹⁶

Kiemelendő ugyanakkor, hogy a megnyitási ceremónia és az uralkodói kíséret 1865 decemberében volt a „legmagyarosabb”, másként fogalmazva az uralkodó ekkor tette a legtöbb engedményt a magyar királyi reprezentáció javára. A szimbolikus kompromisszum tehát megelőzte a politikai megegyezést, hiszen a kiegyezés csak 1867 tavaszán jött létre.

REPRESENTATION AND POLITICS

Keywords: *Franz Joseph I, crowning, parliament, symbolic politics, speech from the throne, compromise*

Franz Joseph I took the throne of the Habsburg Empire in December 1848, but despite the established custom and law, he was not crowned king of Hungary. What difficulties did this cause when the emperor wanted to start a dialogue with the Hungarians in the 1860s about a compromise? How did the two sides and the two positions approach each other, and how did all this appear at the level of symbolic politics? How did past traditions survive, and how were new ones born? When did Franz Joseph first give the speech from the throne as the crowned king of Hungary? The essay deals with all these questions.

95 Egészen pontosan a koronázási lakomákban. PÁLFFY Géza: *Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról*. Századok 138(2004). 5. sz. 1007.

96 Például nem született magyar királyhimnusz, az Osztrák–Magyar Monarchia himnusza a *Gotterhalte* maradt, amelyet olykor Magyarországon is játszottak a dualizmus idején. Lásd erről bővebben NAGY Ildikó: *Himnusz, Szózat kontra Gotterhalte*. Aetas 32(2017). 4. sz. 21–62.

REPREZENTAȚIE ȘI POLITICĂ

Cuvinte-cheie: *Francisc Iosif I, încoronare, dietă, politică simbolică, discurs cu ocazia încoronării, compromis*

Francisc Iosif a fost instalat pe tronul Imperiului Habsburgic în decembrie 1848, însă în ciuda cunctei și a legilor existente, nu s-a încoronat rege al Ungariei. Ce dificultăți a adus acest lucru atunci când în anii 1860 împăratul a vrut să inițieze un dialog cu maghiarii privind un eventual compromis? Cum au relaționat cele două părți respectiv cele două poziții, și cum s-a manifestat acest lucru la nivelul politicii simbolice? Cum au supraviețuit tradiții vechi, și cum s-au născut altele noi? Când a rostit Francisc Iosif primul discurs de încoronare din postura de rege al Ungariei? Lucrarea încearcă să găsească răspunsuri pertinente și bazate pe izvoare la toate aceste întrebări.